

НЯКОИ ВЪПРОСИ НА ТЕРМИНОЛОГИЯТА ВЪВ ВРЪЗКА С ОБУЧЕНИЕТО

Мария Попова

Институт за български език – БАН

Резюме. Анализът за ролята на терминологията в обучението е направен върху солидна теоретико-методологическа основа. В статията се разглеждат въпросите за: 1) значението и съдържането на термините; 2) понятийните и лексикосемантичните отношения между термините. Специално внимание е отделено на терминологичната синонимия.

Keywords: terminological systematicity; conceptual system; lexico-structural system; terminological synonym

Две са основните причини, поради които се отдава голямо значение на термините и терминологията в обучението.

Едната причина се свързва с факта, че термините са най-информативният пласт в лексиката на научния език, реч и текст. Най-информативни са, тъй като означават понятията във всяка една научна или професионална област, т.е. в научния език те са този пласт от лексиката, който носи новото знание. Както ни е известно, пластовете в научния език са общоупотребима лексика, която е позната на носителите на езика, и терминологична лексика. Терминологичната лексика е доста разнообразна, тъй като се състои не само от термини, но също така и от терминоелементи и думи, образувани от формата на термините, както и от думи, сродни с формата на термините.

Терминоелементите са тези съставки във формата на термините, които са носители на смисъл. Те могат да бъдат корени, основи, афикси – суфикси и префикси в състава на термина с форма на дума и думи в състава на термина с форма на словосъчетание. Така напр. терминът дума *уподобяване* се състои от следните три терминоелемента – представка *у-*, корен *-подоб-* (от прилагателното *подобен*) и наставка *-не*; терминът сложна дума *баснописец* – от корените *-басн-*, *-пис-* и наставката *-ец*; терминът словосъчетание *деминутивно съществително име* – от терминоелементите думи *деминутивен*, *съществително* и *име*.

Към терминологичната лексика се отнасят и думите, които имат смислово-семантична връзка с даден термин. Това са думите, които са производни от дадения термин, и думите, които са сродни на дадения термин. Напр. *разказ* – *разказвам, разказващ, разказван, разказвач*; *език* – *езиков, езикознание, езиковедски*; синоним – *синонимен, синонимия*.

Втората причина, поради която се обръща такова голямо внимание на термините, е, че обучението, чиято цел е придобиване на нови знания, носени от термините, е в същността си изучаване на понятията, означени с термините, и отношенията между тях. По тази причина естествено е термините да са сред основните единици, към които е насочено обучението. Знанията за обекта или явлението, което те назовават, и знанието за отношенията (т. е. за понятийно-семантичната системност) между тях са целта, която трябва да се постигне с изучаването им. Затова начинът, по който те ще се представят в час и ще присъстват в учебниците, е от съществено значение за ефективността при усвояването на дадена предметна област, респ. учебна дисциплина.

Въпросите, отнасящи се за термините, са изключително много. Но тук ще се спра накратко само на два от тях: състав на термина и на някои от системните отношения между термините.

Във всяка една урочна разработка се дава съдържанието на термините, които назовават изучаваните обекти и явления с техните различни характеристики и отношения. Въз основа на така дадените знания се извеждат дефинициите на термините. Пътят обаче може да бъде и обратен – първо се дава дефиницията, както е напр. в речниците, а след това тя се разяснява и допълва чрез признаци от съдържанието на термина. От това вече е ясно, че двата слоя, двете смислови съставки на термина са неговото съдържание и неговото значение. Така, под *съдържание на термина* се разбира цялата съвкупност от знания за обекта, явлението, процеса, характеристиката и т. н., означени с термина. Тези знания се описват в учебниците, научните статии, монографиите, отчасти и в енциклопедиите. А под *значение на термина* се разбира тази малка част от съдържанието му, т. е. от знанията за обекта, които са необходими и достатъчни за неговото идентифициране – разпознаване и респ. разбиране. Значението на термина се отразява в неговата дефиниция.

Напр. съдържанието на термина *допълнение* се състои от следните признаци: второстепенна част на изречението; пояснява глагола казуемо; означава обекта, засегнат от действието на глагола казуемо; отнася се към групата на казуемото; свързва се със казуемото чрез прилагане, предлог или управление; изразява се чрез съществително име, субстантивирано прилагателно, субстантивирано причастие, числително име; местоимение; неизменяема част; два вида допълнения – пряко допълнение и непряко допълнение. Но от всички тези признаци за значението и респ. за включване в дефиницията се вземат само следните: идентифициращият, родовият признак *второстепенна*

част на изречението и диференциращите признаци *пояснява* глагола *сказуемо* и *означава* обекта, *засегнат* от действието на глагола *сказуемо*.

Да разгледаме и термина *епос*. В неговото съдържание се включват признаците: литературен род; жанрова особеност – характер повествователен; авторът разказва пространно за събития и случки, които са външни спрямо самия него; в народното творчество е произведение с митологичен или историко-героичен характер; има прозаична форма; по изключение в народното творчество може да бъде и в стихотворна форма; влиза в системни отношения с термините: *литературен род*, като негов идентифициращ родов признак, с термините *лирика* и *драма*, като негови едноредно съподчинени видови термини на общия родов термин; видовете епос са *разказ*, *повест*, *роман*. За значението на термина от всички тези признаци се избират само няколко, т.е. съдържанието се редуцира до значението, което се описва в дефиницията му, която е: „един от трите основни литературни рода (заедно с лириката и драмата), чиито произведения имат повествователен характер“.

Този избор е много важен момент в процеса на познанието, и оттук – в обучението, тъй като на преден план се извеждат най-съществените признаци, които идентифицират и представят дадения обект или явление.

Но да потърсим отговор на въпроса: Как се съставя съдържанието на термина? Тук е основателно да се насочим към пълнотата на съдържанието, която би следвало да се разглежда не толкова по отношение на обема и количеството на взетите признаци. Подходящо е да се вземат под внимание същностните и системните признаци. Затова основна цел тук е при редукцията на обема да се запазят същностните признаци. Ето един отрицателен пример от учебника по история за средното училище. При описанието на съдържанието на термина *парламентарна монархия* са дадени следните признаци: времето на въвеждането ѝ (XVIII век); разпространението ѝ спрямо другите политически системи (най-широко); един от системните диференциални признаци спрямо значението на термина *абсолютна монархия* (по-широки политически права). Изброени са и държавите, които през първото десетилетие на XX век са парламентарни монархии: Великобритания, Италия, Белгия, Дания, Холандия. Несъмнено това са важни признаци и авторите са преценили, че те трябва да присъстват в текста на учебника. Изоставили са обаче двата основни същностни признака: от кого и как се упражнява властта, а именно от монарха, но определена от конституцията и ограничена от парламента.

Тук възниква и много същественият въпрос за критерия, който да послужи при отделянето на признаците, които ще се включат в дефиницията, тъй като в действителното състояние на нещата е трудно да се прокара рязка граница между някои от същностните и другите характеристики, понеже преходът е плавен и за част от признаците винаги ще има колебание къде да бъдат отнесени – към значението или към съдържанието на термина.

Най-общо казано, признаците, които се описват в дефиницията, трябва да бъдат достатъчни за идентифицирането на назования обект, от една страна, но и да са само необходимите, от друга страна. Така те ще могат да се изразят езиково в едно изречение, което, макар и сложно по синтактичен строеж, няма да е прекалено усложнено и затрудняващо възприемането и разбирането на подадената в дефиницията информация.

Конкретното решение на въпроса кои точно признаци да се включат в дефиницията обаче, е специфично за всеки отделен термин, за всяка отделна дисциплина и зависи не само от елементарната идентификация, но и от класификационната организация на самата предметна област, към която принадлежи терминът, и по-точно – от мястото му в определена системна група. Така напр. терминът *сравнително-исторически метод* принадлежи към системната група с родов термин *лингвистичен метод* и със съотносителните видови термини *ареален метод* и *структурен метод*. В зависимост от родовия термин се определя неговият идентифициращ признак, а именно „лингвистичен метод“, а в зависимост от разликите му с другите два термина за основни лингвистични методи се определят диференциалните му признаци, а именно „чрез сравняване на езиците“ и „чрез установяване на тяхното генетично родство“. Вследствие от това ето как ще изглежда дефиницията му: *Лингвистичен метод, чрез който се сравняват езиците с цел да се установи тяхното генетично родство*. По подобен начин се оформят и дефинициите на другите два съотносителни термина, срв. за *ареален метод*: *Лингвистичен метод, чрез който се установява географското разпространение на езиковите факти* и за термина *структурен метод*: *Лингвистичен метод, чрез който се установяват вътрешните съотношения и връзки между компонентите на езика*.

Същевременно обаче са възможни някои закономерни отклонения от този строг модел.

Срещат се немалко случаи, при които някой от диференциалните признаци да се определя чрез една системна група, а друг – от друга системна група. Така напр. в дефиницията на термина *модификация* двата диференциални признака се определят чрез две различни системни групи – единият от системната група на „една и съща част на речта“, а другият – от системната група на „добавените семантични оттенъци“, срв. *Словообразователен начин, който се реализира в рамките на една и съща част на речта, когато към значението на мотивиращата дума се добавят само допълнителни семантични оттенъци*.

Също така интерес представляват случаите, когато за два или повече термина, имащи като денотат един и същи обект от действителността, се избират различни признаци на този денотат в зависимост от спецификата на дадената предметна област. Напр. *автор* в литературознанието „създателят на литературно, художествено произведение“ и *автор* в езикознанието „отправителят на устно или писмено речево съобщение, което представлява негова собствена информа-

ция, предавана чрез създадения от самия него текст‘; *аналогия* в езикознанието ,частично изравняване и звуково сближаване на две форми или две думи, при които съществува някаква смислова връзка – асоциация‘: срв. в думата *вехна* от по-старото *вена* съгласната *х* се е вмъкнала по аналогия с думата *съхна*, тъй като и двете са свързани смислово – означават едно и също явление; *аналогия* в литературознанието ,стилистичен похват, при който, за да се обясни нещо ново и непознато, се прави сравнение с познат образ или обект‘.

Особен интерес както с оглед на системността в терминологията, така още повече във връзка с ефективността на научната и професионалната комуникация представлява въпросът за синонимията при термините.

Общоприето е схващането, че синонимията е богатство на езика и нейната употреба прави речта по-разнообразна и по-колоритна. Това обаче е така само за художествения, публицистичния и общоупотребимия стил. В научния и професионалния език тя се оказва вредна. И затова едно от основните изисквания, предявявано към термина, е отсъствието на синонимия (срв. напр. Wüster, 1931; Lote, 1968; Mladenov, 1938; Danilenko, 1977: 171 – 181; Manolova, 1984: 9; Sager, 1990: 89 – 90; Grinev, 1993: 173 и мн. др.).

В предишни свои публикации (Popova, 2012: 88 – 91; 2017: 298 – 299) приведох примери от други автори, както и от свои наблюдения (напр. по данни от предаването на 18.03.2011 г. по телевизионния канал Viasat Explorer – Freex TV със заглавие „Последен заход“/ „The last approach“) за фаталните последици от използването на нестандартизирана терминология, в дадения случай синонимни термини, което довежда до най-страшната самолетна катастрофа с 583 жертви (в Тенерифе през 1977 г.).

Отстраняването на синонимията е цел, много желана от терминологите, и към нея са насочени редица техни дейности. Но не можем да не признаем, че това толкова желано качество на термините е трудно достижимо (дори недостижимо), след като формата на термина е езикова единица, а не символ – изкуствен знак.

Тогава как да постъпим със синонимните термини при обучението на учениците?

Първо, трябва да отбележим, че е желателно, нещо повече – необходимо, учениците да бъдат запознати с всички синоними на даден термин, особено в горните класове. В началното училище това не се налага, тъй като излишно ще натовари и затрудни малките ученици.

Второ, след като вече са известни синонимните термини, на учениците може да се предложат полезни упражнения по отстраняване на синонимията. В същността си това ще бъде стандартизаторска дейност. Тогава е необходимо да се намерят критерии, според които да се определи кой от синонимните термини да остане и кой да се отстрани. Подходящо е да се разгледат различните противопоставяния, напр.

– Домашен термин ↔ чуждоезиков термин, срв. при термините за глаголните времена: *сегашно време* ↔ *презентс*, *сегашно историческо време* ↔ *пре-*

зена историкум, минало свършено време ↔ аорист, минало несвършено време ↔ имперфект и т. н.; изговаряне ↔ артикулация; окончание ↔ флексия; многозначност ↔ полисемия.

– Кратка форма ↔ дълга форма, срв. при термините *архисема ↔ интегрална сема, носовки ↔ носови гласни, кирилица ↔ кирилска азбука, латиница ↔ латинска азбука, активен речник ↔ активен състав на речника, лексикална периферия ↔ лексика с ограничена употреба.*

– Мотивирана форма на термина ↔ немотивирана форма на термина, срв. *минало свършено време ↔ аорист*, където първият термин е мотивиран от признаците ‚(глаголно) време‘, ‚минало действие‘, ‚действие‘ завършило в миналото (преди момента на говоренето)‘, а вторият термин е немотивиран; *преместване на звуковете/ премятане на звуковете ↔ метатеза*, където първите два термина са мотивирани от признаците ‚звук‘ и ‚преместване на звуковете един спрямо друг‘, а третият термин е немотивиран; *междусловна асимилация ↔ сандхи*: при първия – признаците ‚промяна (в качеството на звука)‘, ‚става на границата между две думи‘ (над тебе – нат тебе), а вторият термин е немотивиран; *също дума без ударение ↔ клитика; изпадане на звукове ↔ елизия; звуко-символична дума ↔ идеофон.*

Освен това като критерий при избора на един от синонимните термини може да се използва системната им изразеност. Така напр. в синонимния ред *звукова форма на думата ↔ материална форма на думата ↔ материална страна на думата* чрез този критерий може да се определи кои от термино-елементите *звукова ↔ материална и форма ↔ страна* е подходящо да останат. Сравнението с други термини в дадената научна област показва, че тези, които влизат в системни отношения с редица други термини в областта, са следните:

– *звукова* (вместо материална) – *звуков строеж на езика, звукови закони, звукови промени, звуково писмо, звуков символизъм, звуко-символична дума, звукоподражателна дума, звукопис, звук, редуване на звукове, вмятане на звукове, преместване на звукове;*

– *форма* (вместо страна) – *вътрешна форма на думата и външна форма на думата, граматическа форма на думата.*

В заключение ще обърна внимание на факта, че този начин за изучаване на термините има смисъл на изследователски подход.

По тази причина, от една страна, той дава възможност да се навлезе по-дълбоко в същността на изучаваните обекти и явления; но от друга страна, привлича интереса на учениците и ги насърчава сами да търсят новото знание, което, на свой ред, прави процеса на обучението по-ефективен.

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Wüster, E. (1931). Wüster updated edition: Bonn: H. Bouvier & Co. Verlag, 1970.
- Grinev, S. (1993). Otechestvenoe terminovedenie I standartizatsiya terminov. *Nauchno-tehnicheskaya terminologiya*, 1993, №1 [Гринев, С. В. Отечественное терминоведение и стандартизация терминов. *Научно-техническая терминология*, 1993, № 1].
- Danilenko, V. (1977). *Russkaya terminologiya*. Moskva: Nauka [Даниленко, В. П. *Русская терминология*. Москва: Наука].
- Lotte, D. (1968). *Kak rabotat' nad terminologiyey. Osnovy I metody*. Moskva: Nauka [Лотте, Д. С. *Как работать над терминологией. Основы и методы*. Москва: Наука].
- Manolova, L. (1984). *Balgarska terminologiya*. Sofia: Narodna prosveta [Манолова, Л. *Българска терминология*. София: Народна просвета].
- Mladenov, St. (1938). Nyakolko belezhki za balgarskata gramaticheska terminologiya. *Rodna rech*, 1938, N 5 [Младенов, Ст. Няколко бележки за българската граматическа терминология. *Родна реч*, 1938, № 5].
- Порова, М. (2012). *Teoriya na terminologiyata*. Veliko Tarnovo: izd. Znak'94 [Попова, М. *Теория на терминологията*. Велико Търново: изд. Знак'94].
- Порова, М. (2017). *Prilozhno terminoznanie*. Sofia: Avangard Prima [Попова, М. *Приложно терминоведение*. София: Авангард Прима, 2017].
- Sager, J. (1990). *A Practical Course in Terminology Processing*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

SOME POINTS OF TERMINOLOGY WITH CONNECTION TO THE TEACHING

Abstract. A methodology based on solid theoretical grounds has been applied in analyzing the rôle of terminology in the teaching. The article deals with:

1) meaning and content (matter) of the term; 2) conceptual and lexicosemantical relation in terminology. Special attention is paid to terminological synonyms.

✉ **Prof. Maria Popova, DSc., Corr. member**

Institute for Bulgarian Language
Bulgarian Academy of Sciences
52, Shipchenski prohod blvd, bl. 17
Sofia, Bulgaria
E-mail: mpopova41@abv.bg